

Д. Д. ПАЎЛАВЕЦ
Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны
г. Гомель, Беларусь

ПАДАРОЖЖА ПА ГОМЕЛЬШЧЫНЕ

На стыку XX – XXI ст. у многіх народаў розных краін, у тым ліку ў нашай дзяржаве, абудзілася цікавасць да вывучэння гісторыі роднага краю. Памяць пра мінулае з’яўляецца своеасаблівай нацыянальнай энергіяй, якая дае сілы для далейшага існавання і развіцця. Кожны народ павінен мець сваю гістарычную памяць, захоўваць яе для будучых пакаленняў, выхоўваць нацыянальную самасвядомасць, якая дазваляе далучыцца да нацыянальнага багацця мінулага і сучаснага, да культуры і мовы, прывівае любоў да роднага куточка, да Радзімы. Спасцігнуць багацці мінулага дапамагае краязнаўства, бо краязнаўчыя веды – гэта комплексныя веды: і гістарычныя, і геаграфічныя, і літаратурныя, і мовазнаўчыя адначасова. Краязнаўства падразумявае не толькі веды мясцовыя, але і шляхі пазнання, пошуку і распаўсюджвання гэтых ведаў. Гэта таксама досвед набыцця асабістага вопыту, мажлівасць сацыялізацыі чалавека, уцягванне яго ў грамадскую дзейнасць. Інакш кажучы, краязнаўства – гэта магутны выхаваўчы фактар, сродак развіцця патрыятызму, любові да сваёй малой радзімы. Асабліва павялічваецца роля краязнаўства, краязнаўчай адукацыі ў нашы дні, калі краіна і грамадства знаходзяцца на пераломе, калі разбураюцца многія старыя стэрэатыпы, павышаецца роля рэгіёнаў. У гэтых умовах усё большае значэнне набывае задача гуманізацыі сістэмы адукацыі як школьнай, так і вышэйшай, пераход ад тэхнакратычнай да цэласнай карціны свету. Краязнаўства садзейнічае фармаванню чалавека-грамадзяніна, выхаванню любові да Радзімы, што з’яўляецца адной з мэтаў гуманітарнай адукацыі на сучасным этапе развіцця грамадства і школы. Краязнаўчыя матэрыялы можна з поспехам выкарыстоўваць на ўроках гісторыі, геаграфіі і беларускай літаратуры і мовы. Вынікам такой сумеснай працы будзе фармаванне паспяховай асобы, здольнай адекватна глядзець на сённяшні свет праз прызму мінулага, рыхтаваць яе да самастойнага жыцця.

Калісьці ў вершы «Беларуская песня» Ул. Караткевіч спытаўся: Дзе мой край? І даў вычарпальны адказ: Там, дзе вечную песню пяе Белавежа, // Там, дзе Нёман на захадзе помніць варожую кроў, // Дзе на ўзвышшах Наваградскіх дрэмлюць суровыя вежы // І вішнёвыя хаты глядзяцца ў шырокі Дняпро. // Ты ляжыш там, дзе сіняя Прыпяць ласкава віецца, // Дзе Сафія плыве над Дзвіною, нібы карабель...

А цяпер разам з У. Караткевічам паспрабуем зрабіць віртуальнае падарожжа па сваім краі, па Гомельшчыне. Агульнавядома, што навакольны свет чалавека напоўнены сведкамі ягонай гісторыі, вынікамі яго дзейнасці. Помнікі матэрыяльнай і духоўнай культуры распавядаюць нам пра даўно мінулыя падзеі і іх удзельнікаў, пра перамогі і паражэнні. Але, бадай, найвялікшым сведкам гісторыі з’яўляецца архітэктура. Яна адлюстроўвае не толькі этапы развіцця народа, але і яго духоўныя і мастацкія памкненні,

асаблівасці творчасці і светапогляду. Старажытныя гарадзішчы, непрыступныя замкі, велічныя касцёлы і цэрквы-крэпасці, цудоўныя палацы – усе яны гарманічна ўпісаныя ў прыродны ландшафт і адлюстроўваюць багатую беларускую гісторыю, нацыянальны характар і асаблівасці нашай зямлі, якая воляю лёсу апынулася на перакрываванні шляхоў з Захаду на Усход.

Архітэктурны набытак Гомельшчыны – гэта невялікая колькасць помнікаў і славутых мясцін, горадабудаўнічых і сядзібна-паркавых ансамбляў, часамі страчаных, але не забытых. Архітэктура – гэта застылая ў камені і дрэве музыка стагоддзяў. Мы запрашаем зрабіць займальнае падарожжа ў часе, аднавіць ход архітэктурнай гісторыі Гомельшчыны, прасякнуцца гонарам і захапленнем талентам нашых продкаў, якія стваралі велічныя і цудоўныя храмы, палацы, сядзібы. Яны адлюстроўваюць асаблівасці і важнейшыя архітэктурна-мастацкія плыні і дасягненні сваёй эпохі, сведчаць пра практычную мудрасць і мастацкае майстэрства беларускіх доўлідаў. Бо, як казаў М.В. Гогаль, «архітэктура – гэта таксама летапіс свету. Яна гаворыць тады, калі ўжо маўчаць і песні, і паданні».

Гісторыя жорстка абышлася з помнікамі на тэрыторыі Беларусі. Беларуская зямля неаднойчы станавілася арэнай разнастайных ваенных падзей, палітычнай і рэлігійнай барацьбы, у выніку якіх разбураліся здабыткі стваральнай працы, у тым ліку і помнікі архітэктуры. Старадаўнія помнікі архітэктуры, нягледзячы на страты і разбурэнні, застаюцца найкаштоўнейшай культурна-гістарычнай спадчынай, створанай розумам і працай людзей на працягу многіх гістарычных эпох. Унікальныя будынкі былых палацаў і сядзібных комплексаў, малыя архітэктурныя формы, гаспадарчыя збудаванні, паркі з рэдкімі раслінамі былі створаны ў духу вялікіх мастацкіх стыляў, архітэктурных школ, адлюстроўваючы побыт, традыцыі, духоўны свет многіх пакаленняў. Гэта бясцэнныя помнікі часу.

На жаль, радасць зносін з мінулым пастаянна азмрочваецца сучасным станам помнікаў даўніны, іх паступовым разбурэннем. На месцы большасці помнікаў – руіны падмуркаў, зараснікі хмызняку, бальніку. Нават зрабіўшыся помнікамі гісторыі, культуры і прыроды, яны працягваюць разбурацца. Разбураюцца яны ад часу, безгаспадарнасці, нядбаласці, абыякавасці, адсутнасці фінансавання і іншых прычын. Але найбольш за ўсё – з-за адсутнасці ў душы нашай глыбокай павагі да гістарычнай памяці. Праблема архітэктурных помнікаў – гэта не настальгія. Мы не проста губляем старажытныя аб'екты, мы губляем сваё багацце, годнасць, апаганьваем памяць. Важна ўсвядоміць: альтэрнатывы ў даўніны няма! Культурна-гістарычную спадчыну нельга згубіць! Гэта адно з самых каштоўных багаццяў нацыі. Не ведаю, ці зразумеем мы калі-небудзь ісціну, што чалавек, які не ведае сваё мінулае і не цэніць яго, – непаўнавартасны член грамадства.

У сваёй практычна-пачуццёвай дзейнасці, ва ўзаемадзеянні з навакольным светам-прыродай, штучнымі прадметнымі формамі, іншымі людзьмі, грамадствам увогуле чалавек уступае з імі ў асаблівыя адносіны, якія лучацца з духоўна-эмацыянальным успрыманням сусвету і выклікаюць у чалавека адчуванне камфорту або дыскамфорту, якое звычайна выражаецца

паняцямі «прыгожа – непрыгожа»,» падабаецца – не падабаецца». Гэтыя асаблівыя адносіны атрымалі назву «эстэтычных», а тое агульнае, што ўласціва для ўсіх прадметаў і з’яў адлюстравана ў даволі шырокім паняцці «эстэтычнае».

Будынкі і збудаванні, утвараючы неад’емныя элементы паўсядзённага жыцця, нярэдка вызначаюць і вобразную своеасаблівасць чалавека. Яны служаць не толькі для ўладкавання рэчывага свету ў адпаведнасці з мастацкімі праграмамі, але становяцца і сродкам выражэння жыццёвай пазіцыі спажываўца і яго сацыякультурнай арыентацыі. Архітэктура адрасавана для шырокіх слаёў насельніцтва, уплываючы на агульны ўзровень эстэтычнай свядомасці. Аднак масавая свядомасць не заўсёды гатовая ўспрымаць эстэтычную каштоўнасць, асабліва калі размова вядзецца пра новае і нязвычайнае. Адсюль ужо памянёная дваякасць эстэтычнага ўспрымання архітэктуры. Эстэтыка, сапраўдная прыгажосць, якой вясковец вучыўся ў прыроды, свабодна пераходзіла ў архітэктурныя формы, у прадметы побыту і прыкладнога мастацтва.

Архітэктура нарадзілася і сфармавалася як спецыфічная грамадская з’ява і спецыфічная грамадска-чалавечая практыка ў сувязі з адметным характарам узаемадзеяння чалавека з навакольным прыродным асяроддзем. Архітэктура паводле сваёй сутнасці была і застаецца працэсам пазнання і пераўтварэння матэрыяльнага свету. Гэта асаблівая, адрозная ад мастацкай форма чалавечай дзейнасці, цесна знітаваная не з духоўнымі, а матэрыяльнымі каштоўнасцямі. Помнікі дойлідства – гэта жывое дрэва шматгадовай гісторыі народа, якое глыбока ўкаранілася ў родную глебу. Гэта велізарная мазаічная карціна, на якой адлюстраваны калектывны вопыт памяці чалавечага роду ў выглядзе адбіткаў-будынкаў. Гэта адмысловая форма дзейнасці, знітаваная з мысленнем, мастацтвам, узроўнем развіцця грамадства, яго адукаванасцю, з духоўным вымярэннем чалавечай дзейнасці, сістэмай норм і каштоўнасцяў, найгалоўнейшы кампанент усялякай культуры. Таму вельмі важна выкарыстоўваць яго пры выхаванні сучаснага чалавека не толькі для прышчэплвання прыгожага, але і пачуцця патрыятызму.

Прапаганда дасягненняў беларускіх майстроў-будаўнікоў разам з народнай культурай, традыцыямі, звычаямі, абраднасцю будзе садзейнічаць прывабліванню ў беларускую глыбінку турыстаў, якія захапляюцца экзатыкай, даўнінай. Такую працу неабходна, як падаецца, пачынаць з асэнсавання спадчыны малой Радзімы, гісторыі яе культуры ўсім зацікаўленым колам. Гэта актуальна таму, бо сёння амаль кожны дзень знікаюць старыя сям’і нашых продкаў, узведзеныя імі храмы. Адны з іх знішчыў агонь або вайна, другія – бязлітасны час, трэція – заўчасна разбурыла абыхавая рука. Дзіўныя і сумныя бываюць праявы лёсу. Пра кожную старую сядзібу, помнік архітэктуры можна было б напісаць цэлую кнігу. Гэта актуальна сёння як ніколі. Бо няўмольны час, людская абыхавасць, брак дзяржаўных сродкаў, садзейнічаюць канчатковаму знішчэнню таго, што яшчэ захавалася ад мінуўшчыны, што лучыць сучаснае з мінулым і вызначае накірункі культурна-грамадскай дзейнасці цяпер і ў будучыні.

Каб упэўніцца ў тым, што нашы продкі не зніклі бяследна, жылі нездарма, варта пазнаёміцца з тымі помнікамі дойлідства, якія нам засталіся ў

спадчыну. А тое, што Гомельшчына як складовая частка Беларусі мае багатую архітэктuru – агульнавядомы факт. Гэта зямля, на якой сышліся плямёны радзімічаў, дрыгавічоў і драўлян. Тут захоўваецца комплекс археалагічных помнікаў мілаградскай культуры, які датуецца 4 ст. да н.э. – 2 ст. н.э. Гомельшчына – чароўны край, на тэрыторыі якога сустракаюцца Прыпяць, Беразіна і Сож з Дняпром, каб несці свае хвалі ў Чорнае мора. Тут пралягаў шлях з варагаў у грэкі, праплывалі дзіўныя для гэтых мясцінаў ладдзі заморскіх гасцей-купцоў. Людзі, якія спакон веку жылі ля вады, лічылі, што яна валодае чудадзейнай сілай. Сюды прыходзілі шукаць дапамогі падчас войнаў, пераследаў (напрыклад, стараверы). Адсюль родам многія таленавітыя паэты, пісьменнікі, мастакі, музыканты, навукоўцы, якія праславілі не толькі Гомельшчыну.

Як падаецца, падарожжа можна пачаць з в. Юравічы Калінкавіцкага раёна, дзе знаходзіцца адно з самых старажытных паселішчаў першабытнага чалавека на Беларусі і курганны могільнік дрыгавічоў. Тут, у палескай глыбінцы, у 2-й палове XVII стагоддзя быў пабудаваны выдатны помнік позняга беларускага барока комплекс-касцёл Раства Багародзіцы, у якім захоўваўся чудадзейны абраз Юравіцкай Маці Божай, і рэзідэнцыя езуітаў, які нават цяпер пасля доўгіх гадоў заняўдбаньня і запусцення ўражвае сваёй велічнасцю, быццам казачны велікан, аглядаючы наваколле з высокага берага Прыпяці. Зараз у комплексе дзейнічае жаночы праваслаўны манастыр Раства Багародзіцы, што дае надзею на яго аднаўленне. Юравічы былі вядомым у ВКЛ мястэчкам, якое мела каралеўскі прывілей на вольны гандаль і правядзенне кірмашоў.

Адсюль зусім недалёка да Беларускай Швейцарыі, як вобразна нярэдка называюць Мазырскае Палессе і яго «сталіцу» Мазыр. Не так шмат захавалася ў горадзе помнікаў архітэктury. Аднак Мазыр можа пахваліцца добра захаваным будынкам «Графскі маёнтak» – першай на тэрыторыі Беларусі прыватнаўласніцкай рэзідэнцыяй, пабудаванай па загадзе ўладара горада Радзівіла напачатку XVI ст. Палац-рэзідэнцыя мае форму літары Е, упрыгожаны вежай, падобнай да Мірскай, паўарачнымі аконнымі праёмамі, рабрыстай цаглянай кладкай. Да нядаўняга часу тут месцілася абласная бальніца. Стары Мазыр прывабіць аматараў даўніны няблага захаванымі помнікамі беларускага барока такімі, як касцёл і кляштар кармелітаў і Кімбараўскія цыстэрыянскія кляштары і касцёл (дасюль захаваўся будынак касцёла і частка жылога комплексу), Свята-Міхайлаўскім храмам, узведзеным ў 1760–75 гадах як каталіцкі касцёл. У алтары сабора захоўваюцца абразы і скульптурныя выявы віленскай (беларускай) школы. Гэта тое, што патрэбна бачыць, бо ніякі, нават самы выдатны аповед не здольны замяніць карціну, скульптуру, помнік.

Аматараў экатурызму не пакінуць абыякавымі пешаходныя экскурсіі па тэрыторыі ландшафтнага заказніка Мазырскія Яры, у якіх можна пабачыць рэдкія для нашай краіны кляновыя і букавыя гаі, піхту, калі пашанцуе, – занесеныя ў Чырвоную кнігу Беларусі венерын чаравічак, лілею кучаравую, званочак сібірскі і іншыя.), а таксама помнікам архітэктury савецкага

канструктывізму – будынкам клуба-тэатра, які ўражвае сваім аб'ёмным паўкруглым фасадам з калонамі. Да 850-годдзя горада адрэстаўраваны драўляны замак на Замкавай гары, які існаваў на працягу 16–18 стагоддзяў. Для аматараў экстрыму ўзведзены гарналыжны комплекс.

З Мазыра завітаем у Нароўлю, дзе няблага захаваліся рэшткі колішняга сядзібна-паркавага ансамбля, створанага на высокім правым беразе ракі Прыпяць. У яго ўваходзяць сядзібны дом – двухпавярховы мураваны будынак, пейзажны парк (блізу 8 га), альтанка, вытворчыя карпусы і ўязная брама ў выглядзе каланады. У архітэктуры будынкаў і альтанкі цесна перапляліся адметнасці класіцызму з асаблівасцямі неараманскага і неагатычнага стыляў і стылем ампір. Праўда, сёння комплекс патрабуе неадкладнай кансервацыі, аховы і рэстаўрацыі.

Цяпер з поўдня вобласці накіруемся на паўночны ўсход у горад старажытных радзімічаў Чачэрск, у якім добра захаваліся два помнікі архітэктуры класіцызму – ратуша і Спаса-Праабражэнская царква, даведаемся пра Чачэрскую гуту, шкло якой у 19 стагоддзі прызнавалася лепшым у Расіі на Усерасійскай прамысловай выстаўцы.

На тэрыторыі вобласці захавалася некалькі выдатных помнікаў беларускай драўлянай архітэктуры, якія сведчаць пра талент палешукоў, іх уменне будаваць дыхтоўна і надоўга, арганічна ўпісваючы храмы ў навакольнае асяроддзе, гарманічна спалучаючы боскае і чалавечае. Ніжэй мы падамо інфармацыю пра найбольш вартыя ўзоры такога дойлідства.

У в. Глыбоцкае Гомельскага раёна захаваўся помнік народнага дойлідства – драўляная Свята-Раства-Багародзіцкая царква, пабудаваная ў традыцыях беларускай народнай архітэктуры з рысамі класіцызму і рэтраспектыўнарускага стылю. Узведзена ў 1881 годзе. Маляўнічасць будынку надаюць дзве вертыкальныя дамінанты – васьмігранныя званіца і светлавы барабан, завершаныя сферачнымі гранёнымі купаламі.

Помнік драўлянага народнага дойлідства другой палавіны 19 ст. захаваўся ў в. Дварэц Рагачоўскага раёна – гэта Свята-Троіцкая царква. У сілуэце храма дамінуюць надбудаваная над прытворам двухярусная шатровая званіца з макаўкай і высокі васьмігранны светлавы барабан, які завяршае дах з цыбулепадобнай галоўкай на гранёнай шыі. У царкве захоўваюцца абразы «Вялікапакутніца Параскева Пятніца» (17 ст.) і «Сабор Архангела Міхаіла» (19 ст.).

На тэрыторыі Петрыкаўскага раёна захаваліся два найстарэйшыя на Беларусі помнікі драўлянай архітэктуры. Адзін з іх – царква Успення Прасвятой Багародзіцы ў в. Кашэвічы, паводле літаратурных крыніц, пабудавана ў 1642 годзе, у 19 ст. да франтальнага заходняга фасада прыбудаваны прытвор з чацверыковай шатровай званіцай, завершанай макаўкай.

На могілках у Петрыкаве стаіць царква ў гонар Пакрова Прасвятой Багародзіцы, будаўніцтва якой адносяць да канца 17 – пачатку 18 ст. За сваё існаванне царква была і стараверскай, і праваслаўнай, і ўніяцкай. У Петрыкаў была перанесена з Аголіцкай пустыні в. Сотнічы. Храм, занядбаны з

камуністычных часоў, паступова руйнуецца, і нікому няма ніякай справы да захавання аднаго з найстарэйшых драўляных помнікаў Беларусі. Праўда, пра яго бяду ўжо двойчы пісала «Звязда», згадвала «Наша ніва». З кожным годам ад помніка застаецца ўсё менш: упаў крыж, пасля купал, згінула гонта. Цяпер застаўся толькі зруб.

Імпазантна, прывабна глядзелася Свята-Мікалаеўская царква ў в. Дудзічы, Чачэрскага раёна, узведзеная ў класіцыстычным стылі на пачатку 19 ст. Яе кубападобны двух’ярусны зруб, накрыты паўсферычным купалам з макаўкай на шыі, і чацверыковай званіцай з васьміграннай вежачкай стваралі ўражанне сустрэчы з незвычайным цудам, створаным рукамі нашых продкаў. У царкве было некалькі абразоў 19 ст. на жаль, гэты сапраўдны цуд рук нашых таленавітых продкаў пайшоў з дымам у 2002 годзе.

Дыхтоўны помнік драўлянай архітэктуры рэтраспектыўнарускага стылю другой палавіны 19 ст. ўзвышаўся на беразе Дняпра ў в. Пярэдзелка Лоеўскага раёна. Вытрыманы ў кананічнай чатырохчасткавай схеме будынак прывабліваў сваім стракатым сілуэтам, аздобленым выгнутымі карнізамі, трохкутнымі франтонамі, выразнымі геаметрычнымі фігурамі і не пакідаў абыякавым вытанчанага эстэта.

У цэнтры г. Ельска (былы Каралін) узвышаецца незвычайны твор палескай школы народнага драўлянага дойлідства Свята-Троіцкая царква, пабудаваная ў 1769 – 80 гадах. У знешнім вобліку храма выразна праяўляюцца рысы барока, класіцызму, а ў арачных аконных праёмах – гатычныя пераплёты.

Бадай, самым знакамітым храмам мураванага дойлідства на Гомельшчыне з’яўляецца Свята-Пакроўская царква ў в. Карма Добрушкага раёна, пабудаваная ў рэтраспектыўнарускім стылі ў 1832 годзе. Яна вядомая ў вернікаў не столькі ўнутраным і вонкавым аздабленнем, колькі тым, што тут захоўваюцца мошчы Святога Іаана Кармянскага, якія прывабляюць сюды сваёй цудадзейнай сілай паломнікаў не толькі з Гомельшчыны, але і з Беларусі.

Выдатным узорам расійскага класіцызму на Жлобіншчыне з’яўляецца мураваная стрэшынская Свята-Пакроўская царква пачатку 19 стагоддзя – помнік рэспубліканскага значэння, якая ўражвае сваімі формамі, вонкавым аздабленнем, кубападобным аб’ёмам, паўсферычным купалам, круглым барабанам–ратондай, авальнымі, круглымі і паўцыркульнымі аконнымі праёмамі.

Не менш уражвае і Усясвяцкая царква ў в. Пірэвічы (1892 г.), пабудаваная ў неарускім стылі. Будынак апярэзаны па перыметры какошнікавым парапетам, цокальная частка сцен абліцавана керамічнай кафляй. У знешнім выглядзе багата выкарыстана дэкаратыўнае і колеравае аздабленне: уразныя калонкі, маёлікавыя паліхромныя шырынкі, разеткі, фрызны і інш.

Можна наведць адзін з найлепш захаваных помнікаў сядзібна-паркавага дойлідства канца 19 стагоддзя – Чырвонабярэжскую сядзібу М. Гуткоўскага і В. Козел-Паклеўскага ў Жлобінскім раёне. Двухпавярховы сядзібны дом у стылі мадэрн і ўязная брама ў неагатычным афармленні і яркай афарбоўцы не пакінуць незадаволенымі вытанчаных эстэтаў.

У в. Кісцяні Рагачоўскага раёна захаваўся помнік пейзажнага садова-паркавага мастацтва – Кісцянёўскі парк, створаны на беразе Дняпра ў пачатку 19 ст. Ён размешчаны на дзвюх прыбярэжных тэрасах, паралельна якім пракладзены сцежкі для шпацыру. У парку растуць пераважна мясцовыя пароды дрэў, сустракаюцца таксама і экзатычныя. Прыкладна падобны помнік садова-паркавага мастацтва захаваўся і ў в. Забалацце.

У в. Пярэдзелка Лоеўскага раёна няблага захаваўся сядзібны дом першай паловы 19 ст. пабудаваны ў стылі класіцызму.